

УДК 94(476)

УПЛЫЎ НАПАДАЎ КРЫМСКІХ ТАТАР НА РАЗВІЦЦЁ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНЦЫ XV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVI СТ. (САЦЫЯЛЬНЫ АСПЕКТ)

Н.В. Стахно^а

Анотацыя

Узаемадзеянне заходняй і ўсходняй цывілізацый здаўна цікавіла даследчыкаў і абыяцеляў. У дадзеным артыкуле робіцца спроба прасачыць гэты ўплыў на канкрэтным прыкладзе адносінаў Крымскага ханства і Вялікага Княства Літоўскага. Значнае ўздзеянне напады крымскіх татар аказалі на фарміраванне саслоўя ўкраінскага казацтва і развіццё групы літоўскіх татар.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, Крымскае ханства, казацтва, літоўскія татары.

INFLUENCE OF CRIMEAN TATAR RAIDS ON THE DEVELOPMENT OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AT THE END OF XV – THE FIRST HALF OF THE XVI CENTURY (SOCIAL ASPECT)

N.V. Stakhno^a

Abstract

Interaction of Western and Eastern civilizations have interested researchers and ordinary people for a long time. This article is an attempt to retrace the influence on a concrete example relationship of the Crimean Khanate and the Grand Duchy of Lithuania. Attacks of the Crimean Tatars have had significant impact on the formation of the Ukrainian Cossacks estate and development group of Lithuanian Tatars.

Keywords: the Grand Duchy of Lithuania, the Crimean Khanate, the Cossacks, the Lithuanian Tatars.

Уводзіны

Зносіны Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) і Крымскага ханства развіваліся вельмі не проста. Неад’емнай часткай былі штогадовыя набегі, рабаўніцтва і паланенне насельніцтва ВКЛ, што безумоўна аказвала ўплыў на ўсе бакі жыцця.

У дадзеным паведамленні мы звернем ўвагу на трансфармацыю сацыяльнай структуры ВКЛ у сувязі з нападамі крымскіх татар, у прыватнасці, на фарміраванне казацтва і актыўнае развіццё групы літоўскіх татар.

Аktуальнасць дадзенага пытання тлумачыцца зацікаўленасцю не толькі даследчыкаў, але і шырокіх мас да праблемы ўзаемадзеяння ўсходняй і заходняй цывілізацый і звязанымі з гэтым уплывамі.

Пры разглядзе гістарыяграфіі дадзенага пытання найперш трэба заўважыць, што працы, якая б ахоплівала хаця б некаторую частку пытанняў звязаных з уплывамі нападаў крымскіх татар на тэрыторыю ВКЛ, яшчэ не створана. Зразумела некаторыя з аспектаў асветлены ў спецыялізаванай літаратуры прысвечанай асобным пытанням. Разгледзем кароткую гістарыяграфію кожнага з аспектаў.

^а Стахно Ніна Валер’еўна,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
студэнтка 5-га курса гістарычнага факультэта,
Stakhno Nina Valeriyevna,
Belarusian State University,
5th year student of the Faculty of History,
NSV-kh@yandex.ru

Станаўленне і развіццё казацтва шырока асвечана ў навуковай літаратуры. Найбольшую ўвагу гэтаму пытання надаюць ва Украіне. Для ўкраінскай гістарычнай школы казацтва – гэта пачатак нацыянальнага і дзяржаўнага станаўлення, таму яе разглядаюць у сваіх працах як класікі – М. С. Грушэўскі, У. Б. Антановіч, Дз. І. Яварніцкі, так і сучасныя даследчыкі В. А. Шчэрбака, В. А. Смолія, Б. Чэркас. Па прычыне ідэалагізацыі пытання, казацтва звычайна разглядаецца як выключна пазітыўная з’ява.

Гісторыя асаджэння і далейшага развіцця праслойкі літоўскіх татараў займае пачэснае месца ў польскай гістарыяграфіі. Першыя працы, напісаныя на высокім навуковым ўзроўні, з’явіліся яшчэ ў першай палове XX ст.: С. Крычынскі, С. Дзядулевіч. На сёняшні момант найбольшую актыўнасць ў гэтым кірунку праяўляюць тры даследчыкі: П. Бараўскі і Я. Собчак з Польшчы і С. Думін з Расіі.

Уплыў набегу татар на фарміраванне казацтва

Найбольшы ўплыў напады аказалі на ўзнікненне і развіццё казацтва на паўднёвых межах ВКЛ. На нашу думку, становішча, якое склалася ў паўднёвых стэпах напрыканцы XV ст., калі мясцовае насельніцтва часткова было выгнана са сваіх зямель разбуральнымі нападамі, а часткова вывезена ў палон, спрыяла перасяленню на гэтыя тэрыторыі сялян з розных куткоў дзяржавы. Пачынае фарміравацца новая сацыяльная супольнасць – украінскае казацтва. Першапачаткова на гаспадарчым падмурку сфарміраваліся першыя няўстойлівыя арганізацыйныя адзінкі казакаў – ватагі, якія паступова набылі ярка выражаны вайсковы характар і сталі аб’ядноўвацца ў большыя групы – сечы, якія мелі ў сваім складзе ўжо некалькі сотняў казакаў. Да канца 1570-х гг. былі сфарміраваны ўладныя органы з рэгаліямі вышэйшай улады. Такім чынам, неабходнасць даваць адпор крымскім татарам стала каталізатарам пераўтварэння неўстойлівых гаспадарчых аб’яднанняў у сваеасаблівыя протадзяржаўныя ўтварэнні.

Але нельга казаць, што пастаянная вайсковая пагроза стала толькі каталізатарам фарміравання казацтва. Яна аказала куды больш значны ўплыў.

З-за пасіўнасці дзяржавы ў справах арганізацыі эфектыўнай абароны паўднёвых межаў ВКЛ, а таксама з-за агрэсіўных і частых набегу крымскіх татар, казацтва ўзяло ў свае рукі справу адбіцця нападаў. Часта па ініцыятыве прадстаўнікоў мясцовай шляхты – Астрожскіх, Лянцкаронскіх, Дашкевічаў, Ружынскіх, Вішнявецкіх – набіраліся атрады казакоў і разам з імі магнаты абаранялі паўднёвыя межы [1, с. 63]. Іх дзейнасць абмяжоўвалася правядзеннем адзінкавых вайсковых акцый, па заканчэнні якіх яны распускаліся. Паступова (прыблізна з 1530-х гг.) абарончыя акцыі, якія прыносілі неблагія трафеі, сталі пераўтварацца ў сістэматычныя грабежніцкія набегі асобных казацкіх загонаў, якія сталі адным з асноўных сродкаў іх існавання [2, с. 72]. Такім чынам, у казацтва як адзінай групы пад уплывам частых набегу фарміруецца ваяўнічасць з аднаго боку і драпежнасць – з другога.

Яшчэ адной стараной жыцця казацтва, на якую паўплывалі набегі, стала стратэгія вядзення барацьбы і ўзбраенне. Што тычыцца стратэгіі, то яна ўзнікла як адказ на хуткасць і трапнасць конных татар. З-за таго, што казакі не маглі пахваліцца выдатнымі навыкамі коннай язды яны былі вымушаны вынайсці свой спосаб абароны, якім стаў рух у табары [3, с. 261].

У дачыненні да зброі, тут традыцыйнае грувасткае ўзбраенне шляхты ВКЛ было не вельмі эфектыўным у барацьбе супраць лёгкаўзброенай татарскай конніцы, таму казакам давалося пераняць некаторае ўзбраенне ў сваіх ворагаў і біць іх іхняй жа зброяй. Казакі не мелі шчыта, а іх зброяй дыстанцыйнага бою з’яўляўся сагайдак і, як правіла, кароткая дзіда, якая ў крыніцах завецца рагацінай [4, с. 436, с. 438].

Такім чынам, мы можам зрабіць выснову, што татарскі ўплыў пакінуў свой след па-першае, у якасці каталізатара афармлення асобнай сацыяльнай групы – казацтва, па-другое, ён моцна паўплываў на тактыку змагання і ўзбраенне казацтва, па-трэцяе, аказаў уплыў на ўнутраную структуру і строгую іерархію татарскіх сечаў.

Уплыў набегаў на развіццё літоўскіх татар

Што тычыцца літоўскіх татар, то на іх таксама быў аказаны не малы ўплыў з боку іх жа супляменнікаў.

Першае, у чым напады крымскіх татар паспрыялі літоўскім татарам, – гэта рост іх колькасці. З-за сталай пагрозы нападаў вялікаму князю патрэбны былі добрыя і танныя ваяры, якімі і з’яўляліся татары, а таксама паслы, ганцы і талмачы з веданнем татарскай мовы.

Па-другое, тая ж прычына абумовіла дастаткова высокі статус татар у ВКЛ, які быў замацаваны не толькі ў Статутах, але і ў спецыяльных прывілеях [5, с. 150].

Трэцяй акалічнасцю, на якую паўплывалі набегі і якая абумоўлена папярэднімі двума фактарамі, з’яўляецца захаванне мовы, традыцый і культуры напрацягу дастаткова доўгага прамежку часу. Трэба адзначыць, што непрывілеяваная частка літоўскіх татар даволі хутка асімілявалася і забыла мову і традыцыі, а вось прывілеяваны стан, які меў дастаткова моцныя сувязі з былой радзімай, што заахвочвалася кіраўніцтвам ВКЛ праз найманне на службу, яшчэ доўга захоўваў іх. Асіміляцыя, якая ўзмацнілася сярод татарскай шляхты ў другой палове XVI ст., і скарачэнне прывілеяў, на нашу думку, звязана, па-першае, з узмацненнем наступу каталіцкай царквы пасля заключэння Люблінскай уніі, а па-другое, з заняпадам паўднёвага вектара знешняй палітыкі і абвастрэннем адносінаў з Вялікім Княствам Маскоўскім.

Высновы

Такім чынам, мы з упэўненнасцю можам сцвярджаць, што адносіны з Крымскім ханствам, у прыватнасці набегі крымскіх татар, аказалі значны ўплыў на фарміраванне і развіццё казацтва і літоўскіх татар. Як мы бачым, гэты ўплыў не меў адназначна негатыўнага адцення ў выглядзе смерцяў, раненняў, паланенняў і рабаванняў. Ён меў і некаторыя станоўчыя рысы. На першую групу татарскія набегі аказалі большы ўплыў, бо сталі адной з галоўных прычын узнікнення каталізатарам развіцця, а таксама абумовілі некаторыя асаблівасці характару, вайсковага мастацтва і ўнутранага ладу. Для другой групы набегі адыгралі меншую ролю, але і пра яе нельга забываць. Яны сталі прычынай росту колькасці і прывілеяў літоўскіх татар, а таксама сродкам, на раўне з мусульнствам, дзякуючы якому яны доўгі час захоўвалі сваю культуру і мову.

Літаратура / References

1. Довнар-Запольский, М.В. Украинские староства в первой половине XVI в. / М.В. Довнар-Запольский. – Киев : тип. Корчак-Новицкого, 1908. – 118 с.
Dovnar-Zapolskij, M.V. Ukrainskie starostva v pervoj polovine XVI v. / M.V. Dovnar-Zapolskij. – Kiev : tip. Korchak-Novitskogo, 1908. – 118 p.
2. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага / падрыхт. тэкстаў да друку і навук. апарат: В. Мянжынскі, У. Свяжынскі. – Мінск : Athenaum, 2000. – Кн. 28 : 1522–1552 гг. – 312 с.
Metryka Vyalikaga Knyastva Litouskaga / padrykht. tehkstau da druku i navuk. aparat: V. Myanzhynski, U. Svyazhynski. – Minsk : Athenaum, 2000. – Kn. 28 : 1522–1552 gg. – 312 p.
3. Боплан, Г. Описание Украины / Г. Боплан. – М. : Древлехранилище, 2004. – 576 с.
Boplan, G. Opisanie Ukrainy / G. Boplan. – M. : Drevlekhranilishhe, 2004. – 576 p.
4. Русская историческая библиотека. – СПб., 1915. – т. 33 : Литовская метрика. Переписи войска литовского. – 698 с.
Russkaya istoricheskaya biblioteka. – SPb., 1915. – t. 33 : Litovskaya metrika. Perepisi vojska litovskogo – 698 p.
5. Dumin, S.W. Szlachta tatarska w Wielkim Ksiestwie Litewskim i zmiany w jej sytuacji prawnej w XVI–XVIII w. / S.W. Dumin // Roczniki historyczne. – 1991. – roc. 57. – P. 147–163.